קיימו האבות את התורה

עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי: (בראשית כו ה).[1]

וַיֹּאמֶר ה׳ אֶל מֹשֶׁה עַד אָנָה מֵאַנְתֶּם לִשְׁמֹר מִצְוֹתַי וְתוֹרֹתָי: (שמות טז כח).[2]

מסכת קידושין פרק ד משנה יד – עשו את התורה טרם שניתנה

רבי נהוראי אומר: מניח אני כל אומנות שבעולם ואיני מלמד את בני אלא תורה, שאדם אוכל משכרה בעולם הזה וקרן קיימת לעולם הבא ... וכן הוא אומר באברהם אבינו עליו השלום: ״ואברהם זקן וה׳ ברך את אברהם בכל״ (בראשית כד א).[3] מצינו שעשה אברהם אבינו את כל התורה כולה עד שלא ניתנה, שנאמר: ״עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי״ (בראשית כו ה).[4]

מסכת יומא דף כח עמוד ב – הכל, אפילו עירוב תבשילים

אמר רב: קיים אברהם אבינו כל התורה כולה,[5] שנאמר: ״עקב אשר שמע אברהם בקלי וישמור משמרתי וגו׳ ״ (בראשית כו ה).[6] אמר ליה רב שימי בר חייא לרב: ואימא שבע מצות! - הא איכא נמי מילה. - ואימא שבע מצות

---

[1] פסוק זה הוא בברכת הקב״ה ליצחק לאחר מות אברהם (ראו המדרשים שאברהם לא ברך את יצחק במתכוון ואמר: ״מה שהקב״ה רוצה לעשות בעולמו – יעשה, בדברינו בחירה בבכורה ומחירה בפרשה זו). ובפרשת וירא, עוד בחיי אברהם, לפני הפיכת סדום, נמצא פסוק דומה: ״כִּי יְדַעְתִּיו לְמַעַן אֲשֶׁר יְצַוֶּה אֶת בָּנָיו וְאֶת בֵּיתוֹ אַחֲרָיו וְשָׁמְרוּ דֶּרֶךְ ה׳ לַעֲשׂוֹת צְדָקָה וּמִשְׁפָּט״ (בראשית יח יט). שָׁם, האב בזכות שהוא מוריש את דרך ה׳ לבניו ופה הבן בזכות מעשי האב. ובשניהם, המונח הבולט הוא ״שמירה״ ו״משמרת״ כפי שיחזור ויופיע פעמים רבות בהמשך החומש: פסח, שבת, מקדש ועוד, כולל כפילות הלשון: ״ושמרתם את משמרתי״ (ויקרא יח ל, דברינו בפרשת אחרי מות).

[2] הצירוף מצוות-חוקותי-תורותי, כולם או שניים מהם, לעתים גם עם ״משפטי״, מופע מספר פעמים בספר דברים, בד״כ עם הפועל שמ״ר, ובהחלט מאפיין את סגנונו. לפני מתן תורה הוא מופיע פעמיים: לעיל בפסוק הראשון שהבאנו; וכאן, בספר שמות, לאחר מצוות שנצטוו במרה ועוד לפני מעמד הר סיני. כאן הוא על דרך התוכחה כאילו אומר לבני ישראל, עוד טרם מעמד הר סיני, אינכם הולכים בדרך האבות. אבל אם נכון החיבור שעשינו, אזי ״מצוותי ותורותי״, עם הפועל שמ״ר, חל גם על חלק ממצוות התורה, ראו דברינו מצוות שנצטוו במרה בפרשת בשלח. האם נוכל להשוות את שני הפסוקים הנ״ל?

[3] שבזכות התורה שמשמרת את האדם זכה אברהם לזקנה מכובדת. ראו דברינו ואברהם זקן בא בימים בפרשת חיי שרה.

[4] משנה זו חותמת את מסכת קידושין (וסדר נשים במשנה). בדומה למשניות אחרות המסיימות באגדתא או ״דבר טוב״ (עדויות, מועד קטן, מכות, סוטה, תענית ועוד), והיא כך נראה המקור הראשוני לרעיון שאברהם (אח״כ גם שאר האבות) קיימו את התורה כולה עוד טרם שניתנה. כיצד יש להבין משנה זו? כפשוטה, באופן מילולי, או כרעיון וסמל? האם יש לזה השלכה על מעמד סיני?

[5] גם כאן וברוב המדרשים: אברהם. אבל יש גם מקורות על יצחק שקיים את התורה (בראשית רבתי פרשת וישב) ועל יעקב (ספרי דברים פיסקא שלו, בראשית רבה פב יד) ולעתים מוזכרים שלושתם: ״אברהם יצחק ויעקב שקיימו את התורה״ (מדרש משלי ח). ובספרות המאוחרת, ראשונים ושו״ת, מוזכר הביטוי הכללי: קיימו האבות את התורה, לעיתים עם ולעיתים בלי המילה ״כולה״. ואגב, ראו בגמרא יומא שם את גדולתו בתורה של אליעזר עבד אברהם: ״שדולה ומשקה מתורתו של רבו לאחרים״ שנזכרת בהקשר עם קיום התורה ע״י אברהם. ראו דברינו אליעזר עבד אברהם בפרשת חיי שרה.

[6] הקשר הברור והמתבקש הוא עם הפסוק בדברים ז יב תחילת פרשת עקב: ״וְהָיָה עֵקֶב תִּשְׁמְעוּן אֵת הַמִּשְׁפָּטִים הָאֵלֶּה וּשְׁמַרְתֶּם וַעֲשִׂיתֶם אֹתָם״. בשני המקורות יש לנו ״עקב״, ״שמע״, ״שמר״. וכמו שאומר מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) דברים יב א פרשת עקב: ״ויאמר להם משה לישראל: אברהם אבינו לא שִׁבֵּחוֹ הקב״ה אלא בעקב השמיעה, שנאמר: (בראשית כ״ו) עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי. כך אתם: והיה עקב תשמעון. ושמר ה׳ אלהיך לך את הברית - זו בריתו של אברהם אבינו״. ובמדרש פתרון תורה פרשת עקב: ״והיה עקב תשמעון - מהו עקב? אמר האלהים: אינה חדשה לכם, אלא אף אבותיכם עשו בי כך לא שמעו אלי אלא בעקב, שכן כתוב באברהם, שנאמר: עקב אשר שמע אברהם בקולי״. ראו עוד, אגדת בראשית (בובר) פרק כד: ״אמר הקב״ה: מתחילה התורה היתה יושבת בימיני, שנאמר: מימינו אש דת למו (דברים לג ב), ואברהם עשה אותה עקב, שנאמר עקב אשר שמע אברהם בקולי וישמור משמרתי מצותי חקותי ותורותי״. השווה מדרשים אלה עם המדרשים בתחילת פרשת עקב (״אין ישראל מקבלים את התורה אלא בעקב״, דברים רבה (ליברמן) פרשה ג, למשל). ובדרשות אחרות נדרש עקב על הכרת אברהם את הבורא בגיל שלוש שנים (אברהם חי 175 שנה, עק״ב בגימטריא 172, ההפרש הוא 3 שהוא מספר השנים טרם שאברהם הכיר את בוראו ושמע בקולו). מדרש ומקרא אוחזים האחד בעקב חברו, מספר בראשית (אבות) לספר דברים (הבנים) ומהכרת הבורא לקיום התורה. ואחרי כל המובאות האלה, נראה ש״עקב״ משמש כקשר לאבות (אפילו מצווה קלה כפי שנראה), אבל עיקר הסמך שהאבות (אברהם) קיימו את התורה הוא מהמילים: ״וישמור משמרתי מצוותי וחוקותיי״.

ומילה![7] - אמר ליה: אם כן מצותי ותורתי למה לי? אמר רבא ואיתימא רב אשי: קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין,[8] שנאמר: "תורותָי" - אחת תורה שבכתב ואחת תורה שבעל פה.[9]

ויקרא רבה ב י פרשת ויקרא – אשרי תמימי דרך

"מן הבקר ומן הצאן תקריבו את קרבנכם" (ויקרא א ב)[10] - ברוך המקום שספר עצמו עם הצדיקים הראשונים.[11] אדם העלה שור ע"ג המזבח, שנאמר: "וְתִיטַב לַה' מִשּׁוֹר פָּר מַקְרִן מַפְרִיס" (תהלים סט לב).[12] נח קיים מה שכתוב בתורה, שנאמר: "ויבן נח מזבח לה' " (בראשית ח כ). אברהם קיים את התורה כולה, שנאמר: "עקב אשר שמע אברהם בקולי וגו' " - שהוא עשה קרבן והקריב איל. יצחק קיים מה שכתוב בתורה והשליך עצמו לפני אביו כשה זבוח.[13] יעקב קיים מה שכתוב בתורה, שנאמר: "ויתנו אל יעקב את כל אלהי הנכר וכו' " (בראשית לה ד).[14] יהודה קיים מה שכתוב בתורה ... יוסף קיים מה שכתוב בתורה ... עד שלא נתנה תורה להם והם עשו אותה מאליהם. לפיכך אהבם הקב"ה אהבה גמורה והשוה את שמם לשמו הגדול. עליהם הוא אומר: "אשרי תמימי דרך ההולכים בתורת ה' " (תהלים קיט א), ואומר: "הצור תמים פעלו" (דברים לב ד), ואומר: "האל תמים דרכו" (תהלים יח לא).[15]

רש"י בראשית פרק כו פסוק ה – גם גזירות המלך שאין טעם בדבר

---

[7] רב שימי בר חייא לא מוותר ומנסה להציג את האפשרות של התפתחות בקיום התורה ומצוותיה. אברהם קיים את שבע מצוות בני נח + ברית מילה. אפשר גם להוסיף את משפט וצדקה שעשה אברהם, החסד, הכנסת אורחים, מצוות קבורה, ברכת המזון וכו' - ראו דברינו חסד אברהם וכן הכנסת אורחים של אברהם בפרשת וירא, ועדיין אין זה התורה כולה כנתינתה בסיני. אך מסקנת הסוגיה נראית כשיטת רב, רבא ורב אשי שממשיכה את דברי רבי נהוראי במשנה לעיל. ועם זאת, לא נדחתה שיטת רב שימי כליל ויש לה על מה לסמוך, כפי שנראה להלן. גם הפסוק השני שהבאנו למעלה יכול לחזק שיטה זו.

[8] אפילו עירוב תבשילין שהוא מצווה מדרבנן שבאה להכשיר בישול מיום טוב לשבת ונחשבת סמל למצווה קלה, גם אותה קיים אברהם (ראו דברינו מצווה קלה בפרשת עקב). וההפך בירבעם בן נבט הרשע שעתיד להיענש לא רק על עבודה זרה ושאר עבירות קשות שעשה, אלא גם על זה שלא קיים עירוב תבשילין. המקור לכך הוא סוף אגרת השמד (מאמר קידוש השם) לרמב"ם.

[9] כך גם בירושלמי קידושין פרק ד, בראשית רבה סד ד (ושם עירובי חצרות לא תבשילין), תנחומא לך לך יא ומדרשים רבים אחרים. משם התגלגל הרעיון לפרשני המקרא שנראה להלן. האם יש להבין אמירות אלה של קיום התורה ע"י האבות, אברהם בראשם, באופן מילולי ופשטני, או כמשל וסמל? ואם מילולי, היכן זה פסק? בשעבוד מצרים? (ראו דברינו משכו וקחו לכם על הירידה הקשה של עם ישראל במצרים, כולל אי קיום מצוות מילה היא בריתו של אברהם אבינו). האם מעמד הר סיני היה ריענון הברית ואישוש מפי הגבורה של התורה שהייתה כבר ידועה ונהגה בדורות האבות, או חידוש של ממש לבנים - חידוש שלא רק מחזיר מסורת ומנהגי אבות ("שמע בני מוסר אביך ואל תטוש תורת אמך"), אלא נותן לראשונה תורה כוללת וסדורה מסיני? מי הוא שמעצים יותר את מעמד הר סיני כמאורע מכונן בתולדות עם ישראל והאנושות של נתינת התורה והורדתה מהשמים, מי שמבין את כל המדרשים האלה באופן מילולי, או מי שמבין אותם באופן סימבולי? שוב ושוב אנו חוזרים לרש"י הראשון בתורה: "לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא מהחודש הזה לכם". ואז מה? היינו מדלגים על המסר הכל כך חשוב הזה שהאבות קיימו את התורה? ראו רש"י הסמוך. והדברים גם מתקשרים עם דברינו מצוות טרום סיני בפרשת לך לך שעוד נידרש להם.

[10] יש לקרוא כמה מילים קודמות בפסוק: "אדם כי יקריב מכם קרבן לה' מן הבהמה מן הבקר וכו' ". המילה אדם חשובה לא רק בגלל אדם הראשון, אלא בגלל כל שאר האישים הקדומים שבתורה. הדרשן מבקש להראות את קדמות מוטיב הקרבנות.

[11] היכן ספר הקב"ה עצמו עם הצדיקים? אם תרצה לומר: עם האישים שלהלן שעבדו את הקב"ה מתחילת בריית העולם (לפני מעמד הר סיני). ואם תרצה עוד, חכה בסבלנות לסוף הדרשה. זו אומנותו של הדרשן שמחזיק את השומע/קורא במתח.

[12] פר או שור "מקרין מפריס" הוא השור הקדמון שנברא "לציביונו ולקומתו", בדומה לשאר הבריאה (ראש השנה יא א), היינו ראשו וקרנותיו לפני רגליו ופרסותיו (בהנחה שהבריאה התחילה מהראש). ראו תוספתא חולין ג כ. ובגמרא שבת כח ע"ב משמע שהיה שור חד קרן. ועפ"י אבות דרבי נתן נוסח א פרק א כך היו גם הפר שהעלה נח והאיל שהעלה אברהם אבינו תחת בנו.

[13] אולי טוב יותר שקיים יצחק מצוות יישוב ארץ ישראל, מצוות התלויות בקרקע והפריש מעשרות כפי שמובא במדרשים רבים, אבל המוטיב במדרש זה הוא נושא הקרבנות – מדרש ויקרא רבה בפתח ספר ויקרא.

[14] ומדרש בראשית רבה עט ו מוסיף גם את מצוות השבת שחידש יעקב: "ויחן את פני העיר - נכנס בערב שבת עם דמדומי חמה וקבע תחומים מבעוד יום. זאת אומרת ששמר יעקב את השבת קודם שתינתן". ושמות רבה א כח מעניק זכות זו למשה (בהסכמת פרעה הרשע): "וירא בסבלותם - ראה שאין להם מנוחה הלך ואמר לפרעה: מי שיש לו עבד, אם אינו נח יום אחד בשבוע הוא מת. ואלו עבדיך, אם אין אתה מניח להם יום אחד בשבוע הם מתים. אמר לו: לך ועשה להן כמו שתאמר. הלך משה ותקן להם את יום השבת לנוח". ראו דברינו מי נתן לנו את השבת. ואנחנו מתחככים שוב ושוב עם מוטיב מצוות טרום סיני שמשלים ואולי נוגד את הנושא 'קיימו האבות את התורה כולה'.

[15] הגענו בסוף לתובנה מהו שהקב"ה ספר עצמו עם הצדיקים הראשונים – מוטיב התמימות. ראו דברינו תמים תהיה עם ה' אלהיך בפרשת שופטים וכן דברינו הצור תמים פעלו בפרשת האזינו. עיקר הדרשה, מטרתה להראות שהרעיון של הקרבנות הפותח את ספר ויקרא "כבר היה לעולמים" מקדמת דנא ואישים מרכזיים הבינו אותה מדעתם. אברהם הוא קו פרשת המים בדרשה. מחד גיסא הוא ממשיך את אדם הראשון ואת נח וקשור לקרבנות, ומאידך גיסא הוא מתחיל את שרשרת הצדיקים שקיימו כל אחד מצווה מיוחדת, לאו דווקא בהקשר לקרבנות (יצחק מתחבר לקרבנות בעקיפין, בשל העקידה ובשל הזבחים שיעקב זובח לאביו יצחק, בראשית מו ש). זו אולי המשמעות של "קיים אברהם את התורה כולה" במדרש זה – היותו גשר בין העולמות. לגבי שאר הדמויות, מדרש זה מציג קו התפתחותי של הוספת מצווה אחרי מצווה עד שֶׁלַּבָּן הנבחר נמסר "השולחן" (שמות רבה ל ט) או "המרתף" (שיר השירים רבה א ה) כולו. על התפתחות הדרגתית זו הרחבנו לדון בדברינו מצוות טרום סיני בפרשת לך לך, שם עמדנו על התהליך של הוספה הדרגתית של מצוות בספר בראשית ותחילת ספר שמות, עד ההגעה למעמד הר סיני. לקו זה מצטרפים כל המדרשים שהבאנו בדברינו חדשים גם ישנים בשיר השירים ובדברינו מצוות שנצטוו במרה בפרשת בשלח.

"שמע אברהם בקולי" - כשניסיתי אותו. "וישמר משמרתי" - גזרות להרחקה על אזהרות שבתורה, כגון שניות לעריות ושבות לשבת: "מצותי" - דברים שאילו לא נכתבו ראויין הם להצטוות כגון גזל ושפיכות דמים: "חקותי" - דברים שיצר הרע ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא גזירת המלך וחוקותיו על עבדיו: "ותורתי" - להביא תורה שבעל פה, הלכה למשה מסיני.[16]

רשב"ם בראשית פרק כו פסוק ה – מה שהצטוו האבות + מצוות שכליות

עקב אשר שמע אברהם בקולי - על העקידה דכתיב: "עקב אשר שמעת בקולי": וישמור משמרתי - כגון מילה דכתיב בה: "ואתה את בריתי תשמור": מצותי - כגון מצות שמונה ימים דכתיב: "כאשר ציוה אותו אלהים": חוקותי ותורותי - לפי עיקר פשוטו כל המצות הניכרות כגון גזל ועריות וחימוד ודינין והכנסת אורחים, כולם היו נוהגין קודם מתן תורה אלא שנתחדשו ונתפרשו לישראל וכרתו ברית לקיימן.[17]

רמב"ן בראשית פרק כו פסוק ה – בדרך הפשט והסבר לחז"ל

וישמור משמרתי - לשון רש"י בקולי, כשנסיתי אותו. משמרתי - גזירות להרחקה כגון שניות לעריות שבות לשבת. מצותי - מצות שאלו לא נכתבו דין הוא שיכתבו כגון גזל ושפיכות דמים. חקותי - דברים שיצר הרע וע"ג משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת שעטנז שאין טעם בדבר אלא המלך גזר חקו על עבדיו. ותורתי - להביא תורה שבעל פה הלכה למשה מסיני.[18] ואם כן יהיה כל זה בנוי על דעת שהיה אברהם מקיים ומשמר את התורה עד שלא נתנה, וכך אמרו (ב"ר צד ג) ... שהיה משמר אפילו דקדוקי תורה והיה מלמד לבניו וכו': ויש לשאול: אם כן איך הקים יעקב מצבה ונשא שתי אחיות ... ועמרם נשא דודתו[19] ומשה רבינו הקים שתים עשרה מצבה, והאיך אפשר שיהיו נוהגים היתר בתורה במה שאסר אברהם אביהם על עצמו וקבע לו השם שכר על הדבר, והוא יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ללכת בדרכיו? .... [20]

ואולי נאמר, משמרתי - שניות לעריות של בני נח, ומצותי - גזל ושפיכות דמים, חקותי - אבר מן החי וכלאים של הרבעת בהמה והרכבת אילן, ותורותי - דינין ואסורי עבודה זרה, שאלו כולן נצטוו בהן בני נח, והוא השומר והעושה רצון בוראו ומשמר אפילו דקדוקין וחומרות במצות שלהן, וכמו שהזכירו עבודה זרה של אברהם אבינו ארבע מאה פרקי הוות (עבודה זרה יד ב).[21] ודרשו "במאה שערים" שמדדוה למעשרות (בראשית רבה סד ו), כי

---

[16] נעבור לפרשני המקרא. רש"י בוחר לפרש פסוק זה בדרך הדרש ולא הפשט (להוציא אולי פירושו לקטע "שמע אברהם בקולי" וכן לקטע "מצוותי") וללכת בעקבותיהם של ר' נהוראי במשנה קידושין ורב ורבא בגמרא יומא כח הנ"ל. רש"י מוסיף נופך משלו, את פירושו ל"חוקותי – דברים שיצר הרע משיב עליהם", שהוא שואל, כך נראה, מ"חוקותי" אחר, זה שבספר ויקרא יח ד פרשת אחרי מות: "אֶת מִשְׁפָּטַי תַּעֲשׂוּ וְאֶת חֻקֹּתַי תִּשְׁמְרוּ לָלֶכֶת בָּהֶם אֲנִי ה' אֱלֹהֵיכֶם". ראו מדרש ספרא על פסוק זה: "... ואלו שיצר הרע משיב עליהם ואומות העולם משיבין עליהם כגון אכילת חזיר ולבישת כלאים וחליצה יבמה וטהרת המצורע שעיר המשתלח ... תלמוד לומר: אני ה' חקקתי, אין את רשאי להשיב עליהם". ראו גם ויקרא רבה תחילת פרשת בחוקותי וכן במדבר רבה יט בפרשת פרה אדומה. כבר האבות הפנימו שיש חוקים שאין להם טעם והם בבחינת גזירה, אך איך ידעו מה הם?

[17] נכדו של רש"י, רשב"ם, אשר כידוע הולך בפירושו לתורה בעיקר בדרך הפשט (ראו פירושו בתחילת פרשת וישב, בראשית לז ב, בדיאלוג שלו עם סבא רש"י), נוקט גם כאן בדרך זו ומוצא הסבר פשטני לכל חלקי הפסוק, כולל "מצוותי, חוקותי ותורותי". בדרך זו הוא מגביל את המצוות ששמרו האבות ל"מצוות הניכרות" שהן מושכלות לכלל בני האדם (מצוות שכליות), בתוספת כמובן המצוות שנאמרו במפורש בספר בראשית ושהאבות נצטוו עליהם כמו מצוות מילה. כל אלה היו מוכרים היטב לאבות שהקפידו על קיומן ובמעמד הר סיני: "נתחדשו ונתפרשו לישראל וכרתו ברית לקיימן". וכשיטה המצויה גם בחז"ל הקובעת: "נתנה תורה ונתחדשה הלכה" (שבת קלה ע"ב, בבא בתרא קי ע"ב) שנראה עוד בהמשך.

[18] עד כאן דברי רש"י מכאן ואילך דברי רמב"ן.

[19] שנשא את יוכבד דודתו (שמות ו כח). ראו דיון על כל בגמרא סנהדרין נח ע"ב ובירושלמי יבמות יא ב שתמהו שאם כך "אפילו כבני נח לא היו נוהגים בני ישראל לפני מתן תורה" (בראשית רבה יח ה). ראו ההסברים שם על בני נח והאבות לפני מתן תורה.

[20] רמב"ן פותח את פירושו בהצגת שיטת רש"י המבוססת על חז"ל והוא הראשון, כך נראה, שמעורר את השאלה של אותם מעשי האבות שהם לכאורה בניגוד להלכה. בקטע מסוים (שהשמטנו) הוא אמנם מציע פתרון מסוים לגבי שמירת שבת שהיא שקולה כנגד התורה כולה: "וביעקב דרשו (ב"ר עט ו) ששמר את השבת וקבע תחומין. ואפשר שיהיה זה בשבת מפני שהיא שקולה ככל התורה כולה (ירושלמי ברכות א ה), שהיא מעידה על מעשה בראשית". אבל כאן, נראה שהוא מבין את רש"י וחז"ל באופן מילולי - מדרש כפשוטו. בדרך זו הלכו ראשונים נוספים שעוררו שאלות הלכתיות נוספות והתחבטו בנושא. ראו תשובות הגאונים החדשות - עמנואל (אופק) סימן מה: "קיים אברהם אבינו כל התורה כולה אפילו עירובי תבשילין, פירוש עירובי מאכלין כמו בשר בחלב, דכתיב: ויקח חמאה וחלב ובן הבקר – כלומר, כל אחד הביא בפני עצמו החלב בפני עצמו ובן הבקר בפני עצמו". לא עד כדי עירוב תבשילים מדרבנן שראינו לעיל. מנגד, ראו ספר האשכול (אלבק) הלכות תפילה יב ע"א שמסביר שלמרות שאברהם תקן את תפילת שחרית (יצחק את מנחה ויעקב את ערבית) הוא התפלל שלוש תפילות ביום: "וודאי קיים אברהם אבינו כל התורה כולה, וודאי היה מתפלל שלש תפלות ערבית שחרית ומנחה. והא דאמרינן אברהם תקן תפלת שחרית, תקנה לכל העולם ופרסמה לכל משום דנענה בה". מדרש על מדרש ובלבד שאברהם התפלל שלוש פעמים ביום! ראו "צלותיה דאברהם" (יומא כח).

[21] מסכת עבודה זרה שהייתה של אברהם, היו בה ארבע מאות פרקים ואילו במסכת עבודה זרה שלנו יש רק חמישה פרקים.

היו האבות נדיבי עמים לתת מעשרות לעניים, או לכהני ה׳, כגון שם ועבר ותלמידיהם, כענין והוא כהן לאל עליון (לעיל יד יח).[22]

והנראה אלי מדעת רבותינו שלמד אברהם אבינו התורה כולה ברוח הקודש ועסק בה ובטעמי מצותיה וסודותיה, ושמר אותה כולה כמי שאינו מצווה ועושה, ושמירתו אותה היה בארץ בלבד. ויעקב בחוצה לארץ נשא האחיות, וכן עמרם, כי המצות משפט אלהי הארץ הן, אף על פי שהוזהרנו בחובת הגוף בכל מקום (קדושין לו ב). וכבר רמזו רבותינו הסוד הזה (בספרי דברים פסקא מג) ... והמצבה מצוה שנתחדשה בזמן ידוע היא, כמו שדרשו (בספרי) באשר שנא ה׳ אלהיך (דברים טז כב), ששנאה אחר היותה אהובה בימי האבות.[23]

שו"ת רדב"ז חלק ב סימן תרצו – ניתנה תורה ונתחדשה הלכה

וזה שאמרו: ״נתנה תורה ונתחדשה הלכה״, שיהיה אחוֶה למקבלי התורה. אבל קודם לכן לא היה להם אחוָה. ועדיין אין להם אחוָה לאותם שלא קבלו תורה ואפילו נתגיירו כדפרישית. והא דאמרינן: אמר יעקב אני לא אברך שנשאתי שתי אחיות שעתידה תורה לאסור אותם,[24] מכל מקום, חסידות הוא להתרחק מהדבר הדומה לאסור מן התורה ולפיכך לא רצה לברך.[25]

ואם תאמר: אמאי לא אקשינן איך נשא עמרם דודתו? וי״ל דלא אקשינן הכי אלא משום דאמרינן קיימו האבות את התורה כולה, אבל בשאר בני אדם אמרינן: ״נתנה תורה ונתחדשה הלכה״.[26]

מסכת פסחים דף נ עמוד א – מי היא בת שוע שנשא יהודה

---

[22] פה נראה שרמב״ן הולך בשיטת רשב״ם. אברהם קיים פחות מצוות בכמות, שבע מצוות בני נח ועוד כמה, אך באיכות ודקדקנות. שיטה זו מסתדרת היטב עם דברינו מצוות טרום סיני שהבאנו בפרשת לך לך ובהם הראינו את דרך ההתפתחות ההדרגתית של התורה עד מעמד סיני. נראה שלשיטה זו אפשר לצרף גם את מדרש פסיקתא זוטרתא (לקח טוב) על הפסוק בו פתחנו: ״עקב אשר שמע אברהם בקולי - שאמרתי לו לך לך מארצך וממולדתך (בראשית יב א): וישמר משמרתי - עשה משמרת למשמרתי, שצויתי לאדם הראשון על עבודה זרה, והוא ביטל את צלמי אביו: מצותי - דכתיב כי ידעתיו למען אשר יצוה את בניו ואת ביתו אחריו ושמרו דרך ה׳ לעשות צדקה ומשפט (שם יח יט): ד״א מצותי - אלו ז׳ מצות שנצטוו בני נח ע״ז וג״ע וש״ד וגזל ואבר מן החי ודינין וברכת ה׳ .. ותורותי - שהיה מורה חטאים בדרך ... ד״א ותורותי - תורת הציווים, ותורת הדעת, כענין שנאמר באיוב: אם נפתה לבי על אשה (איוב לא ט) ... אם אראה אובד מבלי לבוש (שם שם יט), אם הניפותי על יתום ידי (שם שם כא), אם כחה אכלתי בלי כסף (שם שם לט), אם לא בכיתי לקשה יום עגמה נפשי לאביון (שם ל כה)״. ראו איך הוא משווה שם את אברהם לאיוב.

[23] שיטה זו היא ״שיטת רמב״ן״ שהאבות קיימו את התורה אבל בהתאם לנסיבות זמנם ומקומם. ונראה בסמוך איך פותחה שיטה זו ע״י רשב״א (רבי שלמה בן אדרת, ברצלונה ספרד 1235 – 1310) תלמידו של רמב״ן ורדב״ז (רבי דוד בן שלמה אבן זמרא, ספרד 1479 – צפת 1573). ועל ״הסוד הזה״ שבמדרש ספרי אליו רומז רמב״ן, ראו דברינו קיום המצוות בארץ בפרשת ראה שמטרת התורה המקורית הייתה שתוקף כל המצוות הוא לקיום בארץ. ועל המצבות שהקימו האבות ואח״כ נאסרו בספר דברים, ראו דברינו מצבה אהובה או שנואה בפרשת שופטים.

[24] כוונתו לגמרא בפסחים קיט ע״ב: ״עתיד הקב״ה לעשות סעודה לצדיקים ביום שיגמל חסדו לזרעו של יצחק. לאחר שאוכלין ושותין נותנין לו לאברהם אבינו כוס של ברכה לברך, ואומר להן: איני מברך, שיצא ממני ישמעאל. אומר לו ליצחק: טול וברך! אומר להן: איני מברך, שיצא ממני עשו. אומר לו ליעקב: טול וברך! אומר להם: איני מברך, שנשאתי שתי אחיות בחייהן, שעתידה תורה לאוסרן עלי. אומר לו למשה: טול וברך, אומר להם: איני מברך, שלא זכיתי ליכנס לארץ ישראל לא בחיי ולא במותי. אומר לו ליהושע, טול וברך! אומר להן: איני מברך, שלא זכיתי לבן ... אומר לו לדוד: טול וברך: אומר להן: אני אברך, ולי נאה לברך, שנאמר: כוס ישועות אשא ובשם ה׳ אקרא״. ראו דברינו הכנסת אורחים של אברהם בפרשת וירא וכן דברינו ברכת המזון בפרשת מסעי.

[25] רדב״ז נזקק כאן לבאר את דברי הרשב״א שנשאל איך יעקב נשא שתי אחיות וממשיך בכך את הקו שהתחיל רמב״ן, מורו (ואולי רשב״ם קדם לכולם). ואלה דבריו שו״ת הרשב״א בסוף תשובה צד בחלק א: ״ועל אשר נשא יעקב שתי אחיות דע שהתורה נכונה על שלושה עמודים. האחד זמן והשני מקום והשלישי כלים. הזמן, לא כל הימים אסורים במלאכה כשבת וכיום טוב ולא אסורים בחמץ כפסח ולא חייבין בסוכה ובלולב כחג. והמקום, שלא בכל מקום חייבין בתרומות ובמעשרות ואסורין בטבל כארץ ישראל ולא חייבין בקרבנות כבית הבחירה. והכלים, לא בכל דבר יוצאין תמורת הלולב והאתרוג. ולא כל דבר מקריבין כבקר וצאן תורים ובני יונה ולא ראוי להקריב ככהן. ואיני יכול לפרש יותר ומשכיל על דבר ימצא״. רדב״ז מסביר את כוונת הרשב״א שרק במתן תורה התחדש עצם הקרבה של אחיות. לפני מתן תורה לא הייתה קיימת ״המציאות ההלכתית״ של אחות. (ראו הערה 19 לעיל ובמקורות שם שהיה איסור אחווה גם בבני נח).

[26] כאן נזקק רדב״ז לדברי הגמרא (שבת קלה ע״ב, בבא בתרא קי ע״א): ״נתנה תורה ונתחדשה הלכה״. אלא שכלל זה ניתן להבנה במספר דרכים. ראו פירוש שטיינזלץ שם: ״ואין להוכיח מדברים שהיו לפני מתן תורה״ – מעמד הר סיני מחלק את ההיסטוריה לשתי קבוצות שונות בתכלית: כל התקופה עד מתן תורה, כולל האבות, והתקופה משם ואילך. ראו גם דברי ריטב״א בגמרא ביומא כח שהבאנו לעיל: ״ואנן אתנאי אית לן למיסמך ולא על דברי האבות שהיו קודם מתן תורה, שהרי חכמים יודעים כי נתנה תורה ונתחדשה הלכה״. אבל רדב״ז מבין אחרת ומחלק את התקופה שלפני מתן תורה לשניים: לתקופת האבות בה קיימו את התורה (לא כולל דברים כגון איסור אחוה ״שלא היה להם״) ולתקופה שכנראה החלה בירידה למצרים בה חזרו בני ישראל להיות ״כשאר בני האדם״ ואין להקשות מעמרם, אבי משה, שנשא את דודתו לאשה. חלוקה זו נותנת פירוש שונה ומעניין לכלל: ״נתנה תורה ונתחדשה הלכה״ – נושא נכבד שראוי לדיון נפרד ולא נוכל להאריך בו כאן. ראו רמב״ם תחילת הלכות אבלות.

וירא שם יהודה בת איש כנעני. מאי כנעני? אילימא כנעני ממש - אפשר בא אברהם והזהיר את יצחק, בא יצחק והזהיר את יעקב, ויהודה אזיל ונסיב? אלא אמר רבי שמעון בן לקיש: בת גברא תגרא, דכתיב: ״כנען בידו מאזני מרמה״ (הושע יב).[27]

בראשית רבה פד לה פרשת וישב – את מי נשאו בני יעקב לנשים?

״ויקומו כל בניו וכל בנותיו לנחמו״ (בראשית לז לה) - ר׳ יהודה אומר: לאחיותיהם נשאו השבטים ... ר׳ נחמיה אומר: כנעניות היו.[28]

ר' עובדיה מברטנורא (עמר נקא) בראשית א א – מה נעשה עם רש"י הראשון על התורה

בראשית ברא וכו׳ - אמר ר׳ יצחק: לא היה צריך להתחיל את התורה אלא מהחודש הזה לכם שהיא מצוה ראשונה שנצטוו בה ישראל. קשה, איך אמר שמצות החודש היא ראשונה, והרי קודם זה יש המילה וגיד הנשה שנצטוו קודם לכן? יש לומר שכל המצות כולן נאמרו למשה רבינו ע״ה, ומילה וגיד הנשה אעפ״י שנכתבו באברהם ויעקב, אפילו הכי נאמרו למשה בכלל שאר התורה. ואם היתה התורה מתחלת מהחודש הזה לכם, היה כותב אותם בתורה, שהרי נאמרו למשה. דסבר ליה כמאן דאמר: גיד הנשה לא ניתן עד סיני, אלא שנכתב במקומו. וגם מילה נכתבה בפרשת תזריע, אבל עתה שהתחיל התורה מבראשית כתבן במקומן.[29]

בראשית רבה צה ג – לימוד התורה והעיסוק בה

... ללמדך, שבכל מקום שהיה יעקב יושב , היה עוסק בתורה, כשם שהיו אבותיו. ועד עכשיו לא נתנה תורה, וכתיב באברהם: ״וישמור משמרתי מצוותי חוקותי ותורותי״ (בראשית כו ה)! ומהיכן למד אברהם את התורה? ר׳ שמעון בר יוחאי אומר: נעשו שתי כליותיו כשתי כדים של מים והיו נובעות תורה. ומנין? שכן הוא אומר: ״אף לילות יסרוני כליותי״ (תהלים טז ז). רבי לוי אמר: מעצמו למד תורה, שנאמר: ״מדרכיו ישבע סוג לב ומעליו איש טוב״ (משלי יד). ר׳ יונתן שר הבירה אמר: אפילו עירובי תבשילין היה אברהם יודע, שנאמר: ״ עֵקֶב אֲשֶׁר שָׁמַע אַבְרָהָם בְּקֹלִי וַיִּשְׁמֹר מִשְׁמַרְתִּי מִצְוֹתַי חֻקּוֹתַי וְתוֹרֹתָי״.[30]

---

[27] שים לב שהגמרא איננה מקשה מהכלל ״קיימו האבות את התורה״, איך ייתכן שיהודה נשא אישה כנענית שהרי זה איסור תורה. אלא פשוט ממסורת אבות שאברהם מקפיד שלא לחתן את יצחק עם בנות המקום הכנעניות: ״אֲשֶׁר לֹא תִקַּח אִשָּׁה לִבְנִי מִבְּנוֹת הַכְּנַעֲנִי אֲשֶׁר אָנֹכִי יוֹשֵׁב בְּקִרְבּוֹ״ (בראשית כד ג) וכן יצחק עם יעקב: ״וַיִּקְרָא יִצְחָק אֶל יַעֲקֹב וַיְבָרֶךְ אֹתוֹ וַיְצַוֵּהוּ וַיֹּאמֶר לוֹ לֹא תִקַּח אִשָּׁה מִבְּנוֹת כְּנָעַן״ (בראשית כח א), אז מדוע יהודה לא עושה כך? ואולי גם גמרא זו מצטרפת לשיטת רשב״ם \ פסיקתא זוטרתא.

[28] מהיכן היו נשים לבני יעקב״ מי הם ״בנותיו״ של יעקב שבאו לנחמו אחרי מכירת יוסף? ר׳ יהודה אומר: אחיותיהם נשאו (שלכל שבט שנולד, נולדה אתו אחות תאומה, רש״י על הפסוק שם) ואילו ר׳ נחמיה אומר שבני יעקב נשאו נשים כנעניות (חוץ מיוסף שנשא מצריה) ומדרש אחר מספר לנו ששמעון נשא לאישה את דינה אחותו אחרי מעשה שכם (בראשית רבה פ כו, רש״י על הפסוק) – אז מה השאלה הגדולה על יהודה לעיל? ראו אמנם פרשני רש״י כר׳ אליהו מזרחי וברטנורא (בראשית מו י) שמתמודדים עם שאלה זו, אך נשאיר לשואבי המים להחליט מה קשה יותר? ששבטים נשאו את אחיותיהם (לא מהאם אבל כולם מהאב יעקב) או נשים כנעניות עליהן פוקד אברהם את אליעזר: ״לא תקח אישה מבנות הכנעני״?

[29] כבר הרחבנו לדון במקור זה בדברינו מצוות טרום סיני בפרשת לך לך וכאן נביא רק את הדרוש לענייננו. שאלת רש״י המפורסמת: ״לא הייתה התורה צריכה להתחיל אלא מהחודש הזה לכם ראש חדשים שהוא מצווה ראשונה שנצטוו בה ישראל״, אותה מעמת ר׳ עובדיה מברטנורא עם הנושא שלנו: ״קיימו האבות את התורה״, קשה לשתי השיטות שהבאנו: הן לשיטה הפשטנית שמבינה אמירה זו כלשונה והן לשיטה ההתפתחותית שהאבות קיימו מה שקיימו וכל דור, לפני מעמד הר סיני, הוסיף מה שהוסיף עד שקבלו את כל ״המרתף״ בסיני. (העימות הגדול ביותר הוא בעצם של רש״י מול רש״י. רש״י הראשון בתורה שברטנורא מביא מול רש״י בפרשתנו ״שמע אברהם בקולי״ הנ״ל). למה לכסות זאת? הרי אין לך ״מעשה אבות סימן לבנים״ גדול מזה!! נראה ששאלת ברטנורא קשה קצת יותר לשיטה הפשטנית שאכן האבות קיימו את כל התורה ממש. איך יעלה על הדעת להסתיר מאיתנו דבר זה? על מנת להעצים את מעמד הר סיני? גם הפתרון שמציע ברטנורא, היינו שאם לא היה לנו ספר בראשית היה משה כותב כל מצווה במקום שהיה כותב ומזכיר שמצווה זו כבר הכירוה האבות או נצטוו עליה; כגון מצוות מילה שנכתבת בפרשת תזריע והתורה הייתה במקום זה מספרת לנו שבעצם כבר אברהם הצטווה עליה וקיים אותה. גם פתרון מתוחכם זה נראה שמסתדר יותר עם הגישה ההתפתחותית מאשר עם הגישה הפשטנית שהאבות קיימו את התורה כמות שאנו מכירים אותה היום.

[30] שימו לב שהדגש במדרש זה הוא על העיסוק בתורה, על הלימוד וידיעת התורה. הגמרא ביומא כח אומרת: ״קיים אברהם אבינו אפילו עירובי תבשילין״ ואילו כאן: ״אפילו עירובי תבשילין היה **אברהם יודע**״. זאת ועוד, המדרש מדגיש מאד את הלימוד העצמי – ״מעצמו למד תורה״ – ומזכיר לנו את דמותו של אברהם שהגיע להכרת הבורא בכוחות עצמו. והדברים מתקשרים עם הרמב״ם בהלכות עבודת כוכבים א ג הגם ששם מדובר בהכרת ה׳ ובמצוות עבודה זרה: ״כיון שנגמל איתן זה התחיל לשוטט בדעתו והוא קטן והתחיל לחשוב ביום ובלילה והיה תמיה היאך אפשר שיהיה הגלגל הזה נוהג תמיד ולא יהיה לו מנהיג ... ולבו משוטט ומבין עד שהשיג דרך האמת והבין קו הצדק מתבונתו הנכונה ... כיון שהכיר וידע התחיל להשיב תשובות על בני אור כשדים ולערוך דין עמהם ולומר שאין זו דרך האמת שאתם הולכים בה ... וכיון שהיו העם מתקבצין אליו ושואלין לו על דבריו היה מודיע לכל אחד ואחד כפי דעתו ... ושתל בלבם העיקר הגדול הזה וחבר בו ספרים והודיעו ליצחק בנו, וישב יצחק מלמד ומזהיר, ויצחק הודיע ליעקב ... והיה הדבר הולך ומתגבר בבני יעקב ובנלווים עליהם ונעשית בעולם אומה שהיא יודעת את ה׳, עד שארכו הימים לישראל במצרים וחזרו ללמוד מעשיהן ולעבוד כוכבים כמותן ... ומאהבת ה׳ אותנו ומשמרו את השבועה לאברהם אבינו עשה משה רבינו רבן של כל הנביאים ושלחו. כיון שנתנבא משה רבינו ובחר ה׳ ישראל לנחלה הכתירן במצות והודיעם דרך עבודתו ומה יהיה משפט

שבת שלום
מחלקי המים

מים אחרונים: ראו פירוש אור החיים לפסוק בבראשית מט ג, ברכת יעקב לראובן, השואל: ״איך עשה יעקב היפך מה שכתוב בתורה: לא יוכל לבכר את בן האהובה על פני בן השנואה הבכור; והוא בכור יוסף בן רחל האהובה אצלו, על פני ראובן בן לאה השנואה?״ והוא מאריך שם וחוזר לדין שתי אחיות שנשא יעקב ומקרים נוספים שבהם האבות פועלים שלא כדין התורה. מסקנתו היא שהאבות ״שקבלו את התורה משם, שקבל מחנוך, שקבל מאדם הראשון אשר למדה מפי הגבורה״, באמת היו מצווים רק על שבע מצוות בני נח אבל שאר התורה: ״קרוב לשכר אם יעשה ורחוק מן ההפסד אם לא יקיים, וכדרך שיש לנו גם אחרי נתינת התורה, שיש מצוות שאם יעשה אותם האדם יטול שכר ואם לאו, אין לו עונש עליהם״. בבחינת גדול המצווה ועושה ממי שאינו מצווה ועושה.

עבודת כוכבים וכל הטועים אחריה״. הדגש אצל האבות הוא על לימוד התורה והכרת האמת, לאו דווקא על קיום המצוות לפי כל הדקדוקים שנאמרו בסיני ונדרשו ע״י חכמי ישראל לדורותיהם. יחד עם שיטת רשב״ם (ופסיקתא זוטרתא והגמרא בפסחים) לעיל, נוכל אולי לאחד את דברינו כאן עם דברינו מצוות טרם סיני בפרשת לך לך ועם דברינו חדשים גם ישנים בשיר השירים, לחוט משולש (מרובע) אשר לא במהרה ינתק (קהלת ד יב): גם קיום ולימוד התורה ע״י האבות, גם התפתחות היסטורית הדרגתית וגם מעמד סיני. וגם חידושים כמים בבית המדרש.